

ШЫН

**СЭКП Тыва обкомунун,
Тыва АССР-нин Дээди
Советинин болгаш
Министрлер Чөвүлелинин
органы**

1990 чыл
июнь
20
среда
№ 139 (14339)
1925 чылда
үлдүстүгүнө
Ботко 3 көп.

РОССИЯНЫҢ ПАРТИЯ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ ЭГЕЛЭЭН

Москвага Кремльдин Съездилер ордузунга Россияның партия конференциязы июнь 19-та ажиттыңган.

СЭКП ТК-ның Россия бюрозунун болгаш делегациялар төлээкчилеринин чөвүлелинин даасканын өзүгаар конференцияны СЭКП ТК-ның Чингине секретары, СЭКП ТК-ның Россия бюрозунун Даргазы М. С. Горбачев ажиткан. РСФСР-ниң партия организацияларыннан СЭКП-нин XXVIII съездинге сонгуткан 2700 ажыг делегаттарын бо конференцияны кыргызчилери бооп турарын ол дынаткан. Россияның 200 хире коммунист ажылчынары болгаш тараачынары, эвилелешкен республикаларын компартияларын төлээкчилери конференцияда чалаттырып келген.

Конференциянын хун айтырынын талазы-биле делегаттар боттарынын болгаш төлээп келген черлеринин мурнундан хей янзы саналарын кыргызилээн. Чижээ, СЭКП Киселев хооркомунун бирги секретары Т. Г. Авалиани партия-

нын Кемерово область организациязынын конференциязынын бо конференцияны Россиянын Компартиязынын тургузукчу бирги съездине болдурар дугайында саналын дынаткан.

М. С. Горбачев хун айтырынын талазы-биле бооп турган саналдарны түңнээш, делегациялар төлээкчилеринин чөвүлелинге база партия организацияларынга бооп турган дискуссияны дугайын конференцияны кыргызчилеринге тодаргай чугаалап берген. Тургустунуп кээп турган өске-даа айтырылдарны кандыг янзылыг шийтирлээрин дугуржуп чугаалашкан.

Конференциянын Президиуму, Секретариаты, Редакция болгаш Мандат комиссиялары сонгуттуңган, хун айтыры болгаш регламент бадылаттыңган.

Хун айтырында кирген кол айтырыг талазы-биле илеткелди М. С. Горбачев кырган.

Россияның партия конференциязы ажылын уламчылап турар.

(СЭТА).

УЕНИҢ СУДАЛЫ

ДУУН

МОСКВАДАН ЛЕКТОР

Бо хүнерде бисте төөгү эртемериниң канидады. Бүгү-шылда «Билиг» интелектуалдык кежигүү О. И. Ковалюк националдар аразында харылаалар дугайында лекцияларны юмкуп ороуп турар. Бо аразында ол Ак-Довурактын, Тавдының ажалыны коллективтеринге барып, солун лекцияны юмкуп турар. «Челер» курорттуң дыштанкычыларыга база аалдан чораш.

Дүүн ол Кызылдың үлетүр бугурулгелеринге үш лекцияны юмчаш, аминакчыларын хей салып айтырылдарын харылааш. Чүдө националдар аразынын харылааларыга кайрамын эвес, кариң амгы чуртун экономикага амдырлыгыга холбаккан айтырылдарын дыкнакчылар сонугурар турар.

БОТТАҢНАВАС АПАРГАН

Удуг-Хем районун «Ак-Тал» совхозунун сүт-баран фермазы мурунку чыралда тагга эвэс тартылган, келээр чылда аларга чырап турган. Бо чылы өткөсигинин хову талазында чүгээр үңгенин барымдаалаш, фермазы бо айың эгелде Кызыл-Тей, Кабак-Саарыг ол мичилдер көжүргөн.

Ында белен чурттап оран-сава чок болганыннан саанчылар суурда боттапкан өрүп турган. Суур-биле чылап аразы эвэс ырак, ыңчангаш саанчылар зай-десир аргыжарынга хей те-шакты чыргалар уjurга таваржып келген.

Дүүн МТМ, автопарк, котора болгаш өске-даа организацияларын күжү-биле савачылар чурттап чыргалар дугайында дооскан. Ам олар боттаңнавас апарган. Оон-биле калы сүт-сава эл-бешкен. Чоокка чедир Долгар-оол Долаанын удурган фермазы хүнде 800 эдир килограмм сүт саап ап турган болза, ам 1 тонна 200 килограмм чедир турар.

ДЕЛГЕЛГЕГЕ

КИРЖИРИ-БИЛЕ

Бөгүн Тыва АССР-ниң Чурдукчулар чөвүлелинин баштаар чери у-шөөр мастерлерин кылган ажылдарын, чурукчуларын база скульпторларын чөгөөддеринин делегацияны ажалар. Ук делегелге чурдукта мастерскаяның кежигүүнү 5 шак 30 минута турда ажиттыңар.

Тыванын уран чүдүтүр болуп ажылдакчыларын ол ажылдарын делегелгеге кыргызчилер РСФСР-ниң Культура министрствозунун чурдукта уран чүдүтүр начальниги И. Б. Порто, РСФСР-ниң Чурдукчулар чөвүлелинин баштаар чериниң кежигүүнү, баштаар чериниң у-шөөр-дузалал уран чүдүтүр талазы-биле секретары Г. И. Ларышев, «Россоюзполаганда» директору Т. В. Горлова олар дүүн Кызылда чедир келген.

Аалчыларын Тыва АССР-ниң Чурдукчулар чөвүлелинин баштаар чериниң төлээкчилери уткуп алган.

«Шыңга» чагаалар

СЕРИИН ЧАЙЛАГЛАРДА

«Муриақы» совхозун сарлык чылды, хой бригадаларынын малчынары Шапала артта, Шуй бажында, Узун-Хемде, Сайлым-Хемде, Чараш-Лашта, Монгулукте чайлап турарлар.

Өг-бүлө керээзи-биле эртер чылда бээр ажилда эгелээ дуржулгалыг хойчулар Дары-Хөө Серен-оол, Кызыл-оол Хо-мушук, Арбай-оол Хертек болгаш оон-даа өскелер се-

рини оттут тайгаларда калдарган малын эки семитип ап турарлар.

Совхозтун дирекцияны чыгы үлө малчынарга таарымчалыг бүгү-ле чүдүлери кылган. Аш-чем, иди-көп-биле хандырган Зоветспециалистер малын козанар аразына ургучу аргыжын, оларга боттут дуанын чедирип турар.

Арбай-оол КАНЧЫМР. Бай-Тайга район.

БЕШ МИЛЛИОН ЧЫГЫ

Удуг-Хем районда өшкү ажил-агайлыг «Элгил-Хем» совхозтун бо казып кырган дүгүн Оренбург хоорала чөөктөн аржыл болгаш өске-даа удуг өртектиң нарын кылгалар аргыжыр фабрикага дужагаш, эеп келдирис. Ол чыгыс 4.918.675 рубль болду.

Эртер чылы дужаган дүк-

тен 1519 муң рубль ажыг орукта алдыңган.

Чоокта чаа организацияны дораан-на чыгыс өскө милалын орукталып кылдыр бут кырынга туруп келген ажыл-агый моон сонгаар-даа улам хөгжүрү.

Март КЫРЛЫГ-КАРА.

Наадымга уткуштур

ОРТУЛУКЧЕ КӨВҮРҮГ БОЛЗА...

Чаа Шагаан-Арыг хоорай-дан ырак эвесе, Удуг-Хем кыдында, мурунда районун бугурулгелер боомунда турган черден каш-ла метрде хей-ле өглер, кажалар турар. Ол болза Түтүн-Кемал-оол атыг совхозтун Арыг-Бажы салбырында сүт-баран фермазыдыр. Ында саанчылар 13, кадарчылар 6 кижи. Коллективти Анай-оол Енак удуртуп турар, үчүгени Семен Мижит-оол. Саап турар инектери 307. Оон мурунда чаа 12-ин дужаар уjurга таварышкан.

Чарык чыл доостур чыгап, коллективтиң көргүзүлгелер каныгы, кынар Наадымга кирер ардактыг деп, бригадалар биле үчүктөп сонугурган.

Беш айларын планын ажыг күтүскен, бо айла арай киредеп чүгө дже аарыг болганда 12 инекти дужаган. Ол чыра сүт саалдыгына, ындыг болганда, оу саарынга салдырды. Ынчаарга-лаа мурунку курлавыр-биле планын шыдар боор биз-деп, олар тайбырланды.

Ажылды чедириниң кыжылдары хамааржыр. Боколлективте Мария Балган, Кызыл-оол Санзай, Татьяна Монгул, Мөңгө Бора-Тараа дээшкыш дуржулгалыг саанчылар бар. Бир эки чүдү болза, мында школачы уруталар база илерин, урбаларын солугу саанчылар болуп, дыштангыда үчүктөп ажылдап турар болду. Татьяна Начин-оол чөөктө чаа контроль саалдыгына түнелешкен адыга, муриақыларын бирээн болуп шыдагалар. Ол шыкшаш Аная Дашкыл-оол, Саша, Света Кенден урбашкылар база бар. Ол эки-лэр Ажыл дээрде салгакчыларын күжү, мергежениң атымы-биле улам бугурулгалар, экижири болгай.

Чөгүм саанчылардан Людмила Сычача биле Серен Кара-чыс Наадымга бээр боор дээр элериң үчүктөп чугаалады. А мөңгө хүрежи шүптү башы көөр, директор дотобус азалар.

Кышкы турлаан ферма май б-ла юмуп келген. Ам ортума-биле хүнде саалдык дика юмүдү.

Инекче им хүнде эртер-кежээ немелсе чим кылдыр кы-

дограмм чарбаны берип турар. Кара-оол Самдан баштаан кадарчылар саар инектерин кезээ 9 шакта үдүргөш, эртер 6 шакка чедир калалар.

— Олар-ла кызыл. Оон аныгыла, хандышкын болган. Мындагы Удугүсте Хайыракан салбырынын фермазы бар. Келээ таламыста эгиз шөлу —деп, Анай-оол Ховалыгичиномудун чугаалады.

Фермазын дужунда чалан талдарыг ортулук чатты берген чыдар. Сүт сымк турда, инектерин ынаар кежирип, аныз каларып тургалар. Ам чүгө теренээш. Ынчаарга-лаа өрөөнтен инектер ынаар шитил кеше бээр. От ында эки. Ортулук дөлем-даа. Удуг-Хеминиң алдынкы кабак-лаа эвэс. Карак-биле көргөс, 35—40 метрден эртүс хире. Ону көргөш, олар кызыл деп чугаган дынааш, бригадаларына анаа, ол адырыкча понтон көвүргүлгелер кылдыртып ала дээрин чугаалады.

— Харин аан, болур чүдөдир ийин—деп, Анай-оол Енак хараалдык илереткеш, бистин дужуусту чатты берген чыдар ногаан ортулукте көпү.

Бо-ла берге өйде өзүлү курлавыр, олар ол-дур. Шынап-ла, апаз понтон көвүрүп кылдыр болза чүү шоолуг чарыгал, күш үнер деп. Ортулуктарын өлт-сигени кайы хире болур ийин. Бо дугайын совхозтун удуз чүгө болайып турар чөөр? Бо материалды юмчаш, сагымын кирер боор деп илеген, мону, бригадалар-биле чугаанысты, мында кинодун. Олар солштурар болгай.

Бир кол чүдү болза, сүтүн шынары. Кыжын сүтүн Удугур харын мырындай 4 хуу чедир турган. Ам 3,8 хуу. Негелгеге бүрүн дүжүп турар.

Күрүңгө сүт садырыктын планына кирештир чамдык мадчынар боттарынын хууду эвезден саган сүдүн дужаап турар. Чижээ, Татьяна Монгул, Анай Дашкыл-оол, Монгө Бора-Тараа олар хүнде 10—17 килограмм сүтү дужаап турарлар.

Хуузунда малында сүтү дужааганмы дээш, оон өтээрге чүгө амын-лаа ап болур, күзүн мал чымын-даа алдыр. Турлаанын билер.

Арыг-Бажы фермазынын

чайлаанга чораш, чүдериң четпес деп көргөнисти ыгтавайы бээр болузууса, шымы эвэс ашаар. Саалда аппараттарын кырында дээринде, шап-лаа чок. Бо чурук, бир талазында, сүтүн шынарынга салдырды. Чыгыс чүдө канчалык, сүт-биле чык холуужа берейле! Оон аныгыла инекти оорганчалан дамдылаш. Сери мын-ла керек.

Ийде, мадчынарын көргүзүлгелерин хүн бүрүдө бижээш, коок чеге, самбырага бижээш, азып каан турар болза эки-ле аа? Наадымга кирер эрге дээш чарыштын канчаар чоруп турарыг чүдө кыдырашкы бижин каарга, таарышпас ийин.

Бистин бо эскергелериниң фермазын бригадалар, совхозтун база салбырында удуздукчулары чөп-түр дээр болза, бир хемчегин алдыр деп иделгелин.

Селен ХЕРТЕК.

ЧУРУКТАРДА: муриақы саанчыларын бирээни Кызыл-оол Туматович Санзай; сарган сүтү дужаан турары.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

РСФСР-ниң улус депутаттарының бирги Съездинде

Июн 18-те Съезд ажылы уламчылаан. Эртерге үлө депутаттар чамдык айтырылдарын чугаалашкан союулде даргаакчы Б. Н. Ельцин сөзү РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинин Даргазы албай-дужаалаа саналдык И. С. Силаевс берген. Илеткел кылган уран чыгыгы келер үлөгеге ажил-чорудууларын программанын чүгө чугула, эң принципалдыг улаанышкынарына дугайында чугаалаан.

Республиканың чаа казанга оза нарын оорутка салдырган деп, И. С. Силаев чугаалаан, ол дээрже Россияны, оон экономиказын амгы кризистеге байлаан удузтерин боттандырып-дыр. Ол дээрже билдирген болган илаа болуп кылдыгы, оон-биле калы үнелген болгаш сонгааралар арга чок политикадыр. Болдыр, санал түңнээр болгаш шенделер кылдыр үе шүүт чок. Ындыг политиканы боттандырынгана арганы РСФСР-ниң күрүсө суверенитетиниң дугайында хүлээп алдыңган декларацияны берип турар.

Чазактын ажил-чорудууларынын эң чүдүла улаанышкыны ССР Эвезелинин бот-догунаан күрүсө болур экономикадык бот-тускайлаан чоруну бугурулгаларын турар ажил-агый механизмин амыдал кылдыр. Эвезелиниң чаа керээзиңге үнелешкен Совет Федерацияны бо кылдын төңүзүңге чедир каартас болза, ол айтырыгын шийтирээр болдумыс. Керээ болза республикага оон черинге база байлактарынга, бөдөжттиң орукталарыга өчүзүрү бамдык тургузарын дамчыттырар чоруну магадмалар, а ол шыкшак хөгжүлгелерин дең-дескын болу таарыштырынгана республикага бүрүн эргени тыспыры болур. Бо таварыш-лааа ССР Эвезели биле Россия Федерациязынын аразында хоолжуудулаа база хүрескени эрге-чаргыны ылап анылаары чугула.

Левкожурде турар бүтү бугурулгелерге экономикадык хосту чоруту тыспыры чугула деп, оратор уламчылаан. Администрация-ведомство чаргыжылдан үнер, организаци структураны боуп шийип алдыр эргелерин хоолжуудулар керек.

Көдө ажил-агыйны болгаш үлөгүлүрү экономика талазы-биле хамаарышпас бугурулгелерини бот-боттарынын аразында харылааларын көдөниң, райончарын, хоорайларын социал-экономикадык хөгжүлгелерин оларын икити сонугургалык үндөшлөп, үндүрүп системазы, калды кылган социал программалары боттандырылган, тус черинг хоолдуларын шыгыгын сагымын дамчыттыр тургустунар уjurду.

Чазактын болуунд ажил-чорудууларын кылды эгелээр чугула айтырып болза, келер чылдыг эгезинде рынок ха-

рылааларынын улус ажил-агыйны киристерини механикамын ажилдап кылдыр болур деп, ол чугаалаан. Оу амдыгааштан эгелес кылдыр керек, чүгө дээрже чүгө экономикадык хосту чоруту тыспыры турар деп, сан-чөө, валюта болгаш материал-техникадык курлавырларын база иемей берип турар-дыр. Рынокте шийчилге талазы-биле хей-ле саналдар бар. Чамдык экономикадык ажилдап кылган «500 ху» деп чижелгези атыг программаны сонугургалды болдурар турар.

Ол программаны боттандырышкыны дүргөдөргө чорутуу союулдугула акталды деп, боттандырып болган. Хүрескени амыр чугула деп, илеткел санал турар. Экономикадык реформаның кол чүдүлгелери болза, үндүрүп политикады, өртектик, сан-чөө база материал-техникадык куламырлар-биле хандырынгана күрүсө чыгымы, дашкык рыноктө бот-тускайлаан үнер чорук база дашкык фирмаларга иштики рыноктү ажалдыр.

Чоокку үлө шийтирээр айтырылдарга оратор аш-чем, экология болгаш социал айтырылдарын адал. Ында чуртталга бажынары, кадык камгалады, улус өрөөндөгилер эртем болгаш дээш школа, бүтү россияларын куруттайрып болгаш түс-түс оларгай талааларын хөгжүдери кирин турар. Оларын эң колду —көдөни хөгжүдери. Келер Съездде маала хамаарыштыр тодаргай программаны чыгар кирер. Анаа чугула айтырылар чырыттыңар.

База бир чылд айтыры —маганизтерде бараанарын чедирештер турары. Оу чедирешти кылдыр шийтирээр-биле дашкык чурттардан бараанар садып алдырынга чедир хемчеглерин боттандыра алар биз. Чык болгаш өскө-таавы үлетүрүн эде деряныңге элэи хой ашк-хөргөниң чымыр алар. Чоюну хергелсе бараанары бугуруп турар коллективтерге экономикадык илг бөриинг бүтү хевирлерин көргүзөр.

Национал тургузуларын социал-экономикадык хөгжүлгелеринде улуг жокулаашкынарын ууткар талазы-биле хей ажилдар кылдынар алар. Ол союулданы боттандырып-биле чык национал катар тургузуушкуну тускай фондуну тургузар. Оон ашк-хөргөниң улус депутаттары-биле казы сумелерин тургаш ажилдар. Өске черлерден дээш көжүп келген өг-бүлөлөргө, Афганистанга дайылдажып чораванарга болгаш шериң саын кызматчынында калажыкчаге утени шериң албаныларга чорутуу дузалдыгыны көргүзөр.

Улус ажил-агыйны догжулгелерин үндөштинде чаа экономикадык харылааларын болгаш өртем-техникадык депшигениң чедирештерин кирин турар чүгө болганда эргелес башкарылган эрги структураларын долдуу-биле чарыттыры асеттиңип турар. Ындыг

болзажак эргелерге структураларын доп-дораан ап октавай, а хосту рынок экономиказынга асеттиңип чаа хевирлер-биле чоруту солугу алар. Чижээ, Курдандын, Куш-ажыл болгаш өртектик комитетин тургузарып көрүтүп турар. Оон-биле чегрелештир бичиң бугурулгелерин, арена болгаш фермер ажил-агыйларын хөгжүдери болгаш дашкык таады-биле, атомно-өчүлүк политикамын боттандыра, дашкык хандырылалар, рынок экономиказын база көдөни катар тургузуларын болгаш өскө-даа чүдүлгелерин талазы-биле бала организациян тургузар алар.

Чазактын программаны Россиянын чоңу дегизи болгаш оу боттандырынга идел-кейлиг кирешке турарын чедир алдыр кончуп чугула. Массалыг информация чедирештерин кирешкегелер коока ол чедир алдымыс. Ынчанга Россия боуп тускай телевидениелиг, радиолук, солугулар болуп уjurду. Маала хамаарыштыр «Советская Россия» солугунуң статусуна көрү чоручалыг бооп болур.

И. С. Силаев чүдөлине республика казынык боттиңи албай-дужаала деп саналды турар деп, Россияны катар тургузарын, чоңуң чагай чорутууларын, чоңуң удузтарын калды ажилдакчыларын хөгжүдери дээш ия ажилдары, чаа шийтирлерин болгаш аргаларын дилеп тылары кончуп чугула деп чугаалаан.

И. С. Силаев депутаттарынын хой саын айтырылдарына харылаан. Оон сонда депутаттар чалактың программаны чугаалажып эгелээш. Олар чарытталарынын оюму боттанып турарын демгелештирешкен. Россиянын экономиказын кризистеге байлаан үлөгү улаанышкыны турганар. Чугаалаашкыны үлөгү ажилды кызып саналар элэи, өскө кыры турган. Чижээ, бүтү амырларын амык байлаанга база катар сайгаргаш, кайы алдыр ажилдакчыларын кыны көвүлгелеринин, кайыны мурунда хөгжүдери тодардыр, чазактын структураларын эде көөр, министрстволарын чарытты организастар дугайында толаргай саналдар кирин турган. Санал берген депутаттарынын хой кезини И. С. Силаевти Министрлер Чөвүлелинин Даргазын бамдылар деп саналды кирген. Съезд бамдылаашкыны хей кезин-биле ол саналды дөткээш.

РСФСР-ниң экономикамын, социал болгаш культуру талааларын дүрөң хөгжүдери хандыр хемчеглерин ажилдап кылдыр хандырга чорутуу дузалдыгы дүзүн алган. «Советская Россия» солугун РСФСР-ниң Дээди Советинин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы болдурар үчөгүн багыткаан докталады Съезд хүлээп алган. Съезд июнь 20-ге ажылы уламчылаан. (СЭТА).

ЧҮСТЕН 113

«Сая» совхозтун Сесерлит салбырында адык малчынар Владимир Сегинович биле Тамара Аймыева Маадыларын бо чылды көргүзүп илди. Чаа-ла дөрт чыл ажыл чорупу стажыг малчынар оу канчан чедир алган! Олар кызыкмак, харысагаларын билер. Кыштагалашкында кынычылдык белеткен алдыр. Оон аныгыла, муриақыларын дуржулгалыг сугалап дынаарында, юмчурдуулан аштыга, кожаларына барып,

өөрөшп, билди алдыр чапчыдыг улус. Амгы үлө олар Дөргү деп черде чабалап челе берген. Малың хүр-менди семитип турарлар. Удавас оларын хоон кыргымыр, дүк амыр талазы-биле аламын база ажыг күтүскен аргалар. Владимир биле Тамара Маадылар республиканың малчынар Наадымынга кирер эрге дээш ажилдап турарлар.

Сарыг-оол УДУМБАРА. Сесерлит уду.

Тыва АССР-ниң улус депутаттарының сонгулдаларының дыннады

Окурттарын сонгула комиссияларын кирер келген протоколдарын чугаалажып көрөш. «Тыва АССР-ниң улус депутаттарының сонгулдаларын дугайында» Хоолжууунуң 50 чүдүлгө дүштүр Төң сонгула комиссиязы 1990 чылды июнь 16-да болган катар сонгулдаларын түнөшлөп сонугула Тыва АССР-ниң беш улус депутаттын бүртүзү.

Чиле-ажылда бугурулгелерин ачылдыгы, СЭКП кежигүүнү, Хову-Аксы суур, Хову-Аксының Сонгу талазы № 103 сонгула округу. Лукашов Василий Иван. 1942 чылда төртүтүң. Тыва АССР-ниң шийтир керектер министриниң оражкызы, СЭКП кежигүүнү, Кызыл хоорай, Сарыг-Септин Барымы талазы № 70 сонгула округу.

СЭКП кежигүүнү, Туран хоорай, Халым № 94 сонгула округу. Парамзин Геннадий Викторович, 1952 чылда төртүтүң. «Тыва дэг-дүт» комбинаттын чингине директорунуң хуузагынын күтүскен турар, СЭКП кежигүүнү, Ак-Довурак хоорай, Ак-Довурактын Төң № 45 сонгула округу.

Поляков Сергей Георгиевич, 1955 чылда төртүтүң. «Тыва кобальт» комбинатта партком секретары, СЭКП кежигүүнү, Хову-Аксы суур, Хову-Аксынын Муруну талазы № 104 сонгула округу.

Тыва АССР-ниң улус депутаттарына сонугуналар: Голыков Василий Петрович, 1946 чылда төртүтүң. «Тыва кобальт» комбинаттын ший-

тирил-ажылда бугурулгелерин ачылдыгы, СЭКП кежигүүнү, Хову-Аксы суур, Хову-Аксынын Муруну талазы № 104 сонгула округу.

ТЫВАНЫН ААЛЧЫЛАРЫ

Якутиянын танылган ансамблин көпчүлүк кызылдар улуг соңуургал, магал-дал-биле көргөн. Аныктарыны бо болуун Якут АССР-нин аалдары артист Геннадий Башнев уурткан.

Кызылдар Виктор Кок-оол аттыг хөгжүшү театрнын деген аалын доолур олурун улус күтүбөлөр бүртүтү көрүп, аалын чаксаарын тургуналар турду. Якут өлкүтөрүн чарам таныларым, уран ыраары чоңу соңуургаткан.

Соңуу түктүн улустарынын танылган артист Наталья Трапезниковадын ырымды көрүкчү

соңуургаас арга чок. Бо артист Тывага 1968 чылда база көп, бистин хамык көрүктөрүнүсө ыраал бостон болай.

Якутиянын танылган ансамблине ойнап турар аныктар моон мурунда база бистинге чорам. Өнүктүрүмү артын көп турарына өөрүп четтеринисте алаергаар ужурулг бис. Бо артистер эртен хунаер Чадаана, Ак-Довуракка ойнаарлар.

ЧУРУКТАРДА: Якутиянын танылган ансамблин талантылар аныктары ыраал, танылган тур.

Олар ОХЕМЧИКТИН фотолары.

Тыва бижиктиң 60 чылынга уткуштур БИЖИККЕ ӨӨРЕНГЕНИМ

Тыва бижикте камак, каа, кичил болум өөренип ала-кымын бижикселем. Тибет болган моол бижик эртемниң, Эрбек куртутт Оюн Якут-Бурубаа деп кижэ 1928 чыл үезинде, 8 хаалык турума, мени болган мээр тем ийн оолду тибет ном-бижикке өөрдөп турган. Бичалла-лаа ону тр болбадыз хорун кылаа. Оюң оюнуңга моол бижикте болза ол башкым Эрбил-оол башка Тагиттай бис түштү өөренир-биле сүмелдээр, өөренип эгелдөөсү. Моол бижиктиң үжүктөрүн бижикчилерин, доктаадым өөренип дооскап, көжүп бижик туруушта ба-за-лаа соокалган каа. Чүгө дээрсе 1929 чыл тара, улаваас чаа тыва бижик үнөр деп тургаа чон арамын танып кел-ген. Эрбек Кызыл доорл чанымда болган хоорайлаан арбан, суму даргалары, арат чон соңуургал эртемниң улус Кызылдан келген, олар тыва бижик чогаалды дээр-дээр диялп турган шын болган.

1930 чылдын 9 ай ортын үезинде Эрбек сумузуңуң тыва Ак-Мавкака араттар улаа-булу (Кызыл-Будук) деп бичи бажынын тулап дооскан. 1930 чылдын чынымында Эрбекте Оюн Боошуту Кызылда тыва бижик бажыла-рымың тур сургуулаачы суму чыгаргазы чогулдуга. Оу кижэ күзүн 9 айла челин келин-ге, арбан бүртүздөн 15-18 харлыг оолдар, уруларын, 20 дээр кижини чыгалдырды кээрсе, ол кызылбулдуга өөрдөп эгелдэн ол. Мен оң сураан илпийлээ, өөренир дээр баарымга, 10 харлыг оолдар, урулдар өөрени-сө, өөрдилге ноку болган сазым, караналар челишпес, бир но-биле 3 кижэ өөренир, оң мый өөренир бажың бичи деп мыйнап. Боошуп баш-

кы, бо сургуулар бир ай ажыт өөренип дооскап, арбан бажыңыңга баргылаң, эаа-ды оолдар, уруларым тур-жук, улуг-лаа үлүстү бижикке өөрдөр дээр бистерин «сымыр» чогулдуга. Ам кантаарым? Чомулаачым көчүр чанып келеш, демги-ле «эргэ» бажымын Якут-Бурубаа болган Оюн Дүңкес бажыңга мглаал чыгып, бо-мулап чугааларымга, аа-йым база тибет нокумду 9 эрээни (ам болаа, тому дээр мыйна) дооскап, боду чаа-нимр, чуруп, парлар шевер кижэ болган тыва бижиктиң 29 үжүтү парлар бижик бо-башаа, Якут-Бурубаа бажы-ным-биле мени өөрдөп эге-лээрим.

Боуму тибет болган моон бижиктерин бичил-лаа болза, өөренип турган болган улаа, баалаа 29 үжүктү өөренип алкан мен. Оон соода ол-ла жүгүлөп ноумда көжүп би-жик: «ал-лаа, мал-маган» деп сөстөрү база аайым номдан атуруп бижик бербашаа, айтп берип эгелдэн. Ону ба-за-ла өөренип алганымда, аал-дарым 10 ай ортын үезинде аныктарга көчүрүлгө, киши орту үезинде демги-ле Дүң-кес даяым бир чартым моол, өскө чартым тыва алаа пар-лаан, элээн элэй бижик «Шил» солуңуң экил бергеш, ону угулгалды, ийн-үш хоңук ку-ре мени өөрдөшө, чоруп бар-ган. Шала чаксаар демги өөренип турган сургууларым бажың мээр аажок элэй бичи айтп чоруп наа бер-ген. Ол элэй берген ноку нокумчу, үзүш, худ чаап каап чуга мыйна номдан болган боуду-лаа сөстөрүн көжүп бижик эгелдэн мен. Ча-ым аалдарымсы тыва төвүңгө көжүп келгенясте, тыва бижикте өөренирнин чамдык

номнары кыя-чакыстап көс-түт бижик. Алл, бажыңтар ара-зыңа бижик өөрдөлгөсө непертерим. Улуг-лаа, биче-даа кижилер тура-сорукту өөре-ди турганар.

1930 чыл. Сумуңуң арбан бажыңыңын бүртүздө бижик өөренирнин бажымыңи тургуштугулаан. Устуне айтканым илпунутуң өөреникчилери оолдар, уру-лар ол арбан бажыңыңе улуг, биче үлүстү өөрдөлгө турган. Меа база өөренип турдум. 1932 чылда демги түр бажыңыңиң улус өөрдөр чоңуурга-ны кошкан. Чүгө дээрсе кижэ бүртү, боттары кымыл өөрдөлгө турар аларга. Чоң-нук чоңуургалы бижик өөре-ринге эки-не белки боуу берген.

1933 чылдын 2 ай үезинде Эрбек чогулган база кызыл-дал бажыңыңа бижик, сан өөрирнин бажыңуң суму чыгаргазын айтканымын биле тургускаа. Оу Туран-дал Алай-оол дээр кижэ баш-кылары-биле челип келген. Оура саңың дерт араамың, бижикти чараштар, дүрген бажыңиң бир ай өөренип.

1933 чылдын чынымында бистин болту өөрдөлгө болган бажыңа аалдарым үзүтү өөре-ди-лаа турдум. 1933-36 чыл-дарда сумуңуң бүтү доос-каңыңга бижик өөрдөлгөң улум непертерим.

1937 чылдын 2 ай үезинде Эрбек чогулган база кызыл-дал бажыңыңа бижик, сан өөрирнин бажыңуң суму чыгаргазын айтканымын биле тургускаа. Оу Туран-дал Алай-оол дээр кижэ баш-кылары-биле челип келген. Оура саңың дерт араамың, бижикти чараштар, дүрген бажыңиң бир ай өөренип.

1937 чылдын 2 ай үезинде Эрбек чогулган база кызыл-дал бажыңыңа бижик, сан өөрирнин бажыңуң суму чыгаргазын айтканымын биле тургускаа. Оу Туран-дал Алай-оол дээр кижэ баш-кылары-биле челип келген. Оура саңың дерт араамың, бижикти чараштар, дүрген бажыңиң бир ай өөренип.

Наадымга уткуштур

Чамдык түңнелдер, бодалдар, саналдар

Малчынармыстың профсоюзона байрамда бо чыдым июль 21-22-де болау эртер. Ийет, Наадым дуга-нында чугаалажыр бетинде, эртен чыгы Наадымга ка-мараштыр чамдык түңнел-дерин катан баа үндүрер артык эвес. Боуду хуумда, үр үесе узуктелсе-лаа (1982 чылда бээр) эртен чыгы Наадым чаа үенин төви-биле чөлдө өлөөн чарынтпн, эде-хере тыртыңан деп санаар мен. Ол болаа, байрамдаан баштайгы хуунда тыва аш-чым аймаан делген, садары орманнастал, өскө-лаа бараан сазарытпн ырмака кел-дик эрттерини болган спорт-чугаа оюң-тогала, маргылаа-даргай (ачыла болган кү-рүшү саязаска) айт чары-жы болган айт спортугаа замаларың айтты эртерин мунарчыга (дүргөнүн бары-далаай), шабдал төрөп-дээрини, амык малды өөрд-дөөнү эрттеринден мар-гылаа-лар болу.

Бичалла-лаа шынарч ты-редик эртен саңык бо кем-челер Наадымга боуду на-ционал сүтүтүңү кирип шы-давай барган. Бичалла ба-йылдалы улум каастаар, оңн шимделген боуду национ-ал деп, оюң-тогала, язг кемик тыва хуяк дика тегей бол-ган. Оюң бир чылдагаан — беткек ажалларынын кош-каа болган база үр үесе узуктелсе турганмын чөлдө үндүк боуду деп, олардан ачыла алаган чамдык түң-нелерин уттууларуң калганым-да деп санап болур.

Бичан эң кол кемчелер, чыжы, байрамды курал ба-йылдыг концерт, тыва күрөш бөлүмү, ырмака-делетте шүттү яагыс түңнел тылды бооска малчынармыстың дик таарыма чок байлаа дептерини биле бис. Ук кемчелерин касырлашканы-мын, толарга-лаага, ба-йылдыг курал шөйлү, узары-нында ол баштай концерт шүтүн билэй берген, а оң-чүгө концерт — хуреш ша-ныңа чычыл киреш, сталяк доду чыч-чүс көрүктүлери маңадыр хөрми-лаа малчы-нарга аманка-делетте кир-жар арга бербей барган. Ба-за бир челиме чок түвө — малчынар хуралче чалааш-нында эгелдеш, өскө-лаа оюң-кошот, спортчу маргылаа-ды көөрү-биле 3-4 аялалык чылаа-а эрттерини бер-ген турган чорук (моон соң-уургал чыгыс чаалаа кыа-лаа эрттеринде ол болуу болаа элэй олооним артыкшылы-ны эш-өрдүгө, таныш-көрүш-теринге чыгарылында доо-ру кийкедеге кайнар-лаа аа-лаа шүрүгү арман берген болган малчынар боттары-да болууга таарыма чок бай-далым тургускаанар.

Бичанга амгы Наадымны организистинг комитете бо бүтү өлөстөрүн бо чылап болурунун челип алган ту-

туруулары артык эвес. Амалымында Наадым байрамдыкың бо көзөң, бир-түз, айт спортунун федерация-ла чок чүгө болганда, респу-бликаның хуреш федерация-нын даргазы Ш. Д. Кулар болган профессионалдерин ВДФСО Тыва область чөүл-дөлийн даргазы Тыва АССР-нин улус депутаты В. С. Биче-оол олар ам-лаа чогаалдычы боу-биле эр-тирпн боурунун арга-ларын сүмелет, бүтү тала-биле делтирине беленя эле-редип турар. А хуундуг бо эштерини сөзү бижик дээр-дөөнү бугурур бис. Ол дуга-ны «Азия төвү» шаңгалдыр-ш Бүгү-үзүлөк маргылааларын бидик профессионалдер дегенде эртин, чыл саныл-лаа национал аян-чины кирип орары балыкча турар. Ол дээрсе тыва национал хевтиг, азымг, мараш уруларын «Хуреш» стадионга көстүрү кээп, байрамды боудаларга доктаамал киржиң, шаңгал-лектерини тилкелерге ты-сып турар-дыр. Шынал-даа болаа, дуу-бир кайы оранды келген спортчуларга национ-ал оонайг болтуу, каас-чирик кеттиген амык караш кыс-тарын колунан сүй-белетти алары кичил уттууларбас тураскаа болболаа? «Тыва аныкшылың сымт-хоомей-жилери чылыңган аян тулап эгелдэн ол база-ла чаагай чачыл боон бар чылар.

Чөлдө мичам моон соңуур-тыва хурешти улам сайыраң-гайымдар соруга-биле Наа-дымга шүтүлгө мөгөге (мөгө саны 64-лаа турла) кичаны, а ийн улаа шүтүлү үпелсе, «арылаан», «чаа» дээр иш-каш хунаутур аттарын чүгө тысып болбас бис. А бир эвес оон-лаа толаргай болу-ру дээр болаа, чылдар айы-мын «Наадым-90-нын» назы-мын, эртен атык «Наадым-90-нын чүгүрү», азы наа-шыл деп, каасталдыг чараш кыстар коңурунуң тил-лектерин «Наадым-90-нын даңгызы» деп-лаа бол-гай. Керүнер даан, бистия ырак эвес төөгүүсте, толар-гайларга, ТАР үезиниң 1935 чылда болуп өткөн Чыжак байрамдыгың (С. Ч. Кулар-ның хураңкытан тышка-биле) шүтүлгө мөгөге «На-чым», а эртен атык «Ээр-Кара» деп аттарын шүт-ла чааа денелденген тысып турган боо-ду. Ол атты мичам моон мурунда кыма-лаа шөулүг билимис амык эр-Кувал Чамын дээринге ты-шыска. А кажал ол 1938 чылда үш улаа шүтүлү үпелсе, мичам «Аламыда» атты тышыска. Оон бөө-ле аалар-дык мөгө Чамын Сербияны Куваларын чоңу тараан азы «Аламыда Чамын» боон док-таалыг болган.

Ол мичам база бир чөлдө көбөй турар чүтүтүс — мөгө кичини, эртен атык алап-барээр. Ийет, ону ки-чи бүртүтүн күтүсөйла шы-даадым билирнин. Бичал көзөң, мөгө салдычаларыңа дулканна кичини эвес, а алаа алыс мергөжөн, хары-лаа ааскыр-сөөкүр, саңы-гар-тыңарың удустарын баш дуур шилең аң, кажал ол бо-дуруң артын талатызыр көрүтүп шылаңда, «Син дээр» мөгө салдычалың дээр-каш тускай шынылаңың тып-тар Шак мидың «Аламыду» мөгө салдычаларың сталяк бургуруң, малагың «Хуреш» стадионга, чүгө оюңу кы-лар бижылаан мөгө салды-тур болуу шөулүг (секторду) бо-лур болза мичам көрүктүлөр-дөгө дика эитпг, чүгө дээрсе мичам ким-лаа мөгөлерин аңа, малаа салдыр неперсе, олууду каал, мурун бича-лың, мөгөдөр шөүлүңе чүт-күр чорукту боудалар.

Ам мөгөң-лаа, аарычк көрүктүлериң-лаа доктөрүр ала-барээр дугайыңа. Бор-та чечен-мерген өскөр ты-вылазыңа салгаалаан хөрөк-чө, чыжыг өскөр улустуң мадырдыг тооларыңга эн-дөөр (Мана бо чылаң у-келген «Тыва мадырдыг тоол-дарың» сүмелдир-ди бис). Алаң доолауңа, Наадымга хуреш-биле тыңуру деп чө-дөөр бис. Манаа база-ла болгончок тургустуңуң көр-дөүс үлөсүрүн (малагың хуреш үезинде, мөгөдөр чөчөлдөн турла, ийиксе, азы ийги са-лың соода) чөптүг ажылал, үстүңе чугаалаадың дег. «Тыва кызы» азы «Наадым-нын даңгызы» дээр чыккан-чы тыва национал тенте про-пагандала, хөрөжөн кижини каасталгазын барала-лап киргүсөң мичам коң-кур-көрүлөсүн үш хевирге, чыжы, байрамлаа келер деп, кула дуулааның тевең баа бу-рунун аңаа тевең кылды чүгө эрттерин болбас деп. Бо азымдык чорук-ле коңкур-ту үстүңе чугаалааның бис. Бичал концерт оң эгелдеш-ле азы көрүктүлөр аралың-даа эрттерин боуду. Болаа көбөргө, хөрөжөн-лаа, эр-лаа кичини күн бүрү келер эон-виче чок кичиниңиң (оң практиктик ужу-уткамы улуг болбола) улаадыңа чөүрүр.

«Кижэ саны» деп каа-раа деп чоңуулааңың. Кар-данер, эртен чылаң Кызыл-дал «Дангымы-89» деп чараш кыстар коңуруу боуду эр-тир-көңүл болгай. Бо дааным, эмин эрттер өтүкчө дивес болаа, эртен ашыкча чаа чүтү болбайла аа. Бичалла-лаа бо анымады коңкуртарга чоңу-мун тыва национал хевти, ол мичам хөрөжөн улустуң каасталгазын база пропаган-дала болу-ру дээрин оң киржиң биле сүмелдөөр эр-тир бис. Бо кемчелерин бот-таларын чорударыңа чүгө хөрөжөн чөүлөдөрүң дег эвес, а «Дангыма» коңкурту организиста эрттерин турган аныктар-биле алаа чорудар тоңке, «Идегек» кооперативке

(Дина Оюң) илгелдөөсү улуг. Наадыммың улум каас-чирик болуу дээр болаа, бо кемчел-дер безин боттуг чүтү болуу болур.

Чөлдө мичам ийн хуунуң иштине Тываның ус-шевер-териниң (даргазың, аш чо-нукутуларын, казыныч-ларын) уран кылгаларыңа, көңгүл керекселеринге, дел-гелерин (жлопатарын са-дыр кылдыр) организастарыңа чүгө чачыла болуруң бол-базы.

Бо чүтүңа чүтүлдү хонга аң, мидың дуржулаңың келер чылаа деген непертериниң Улусту чогаалдыгыңа эртем-методикат төү (директору А. С. Комбу) күзелдиң-биле хуунуң аң турар. Олар сөзүң элел шылдар дээрин бо хуунерге тыва хөгжүм керек-селерин көрүлөсүн, алаа организастаам тыва чоңуң шынагың эвеле-керекселерин дегелдеш баштык болур.

Ук кемчелерин ботталарыңу-рун республиканың Агро-улестүр эвеледиле чогаал-дыкы чогуулаан чок хамар-жык чугаажок. Бичалла-лаа бо бүртүтү баштай чө-дөр-дөс, аныгың район төп-теринге организастаам болза азы шылаң алаалаан өрү келбес болаа, бистин чаагай күзелдиңиң буеңа берге. Чүгө дээр эртен Тыва үезинде бемин ич нарын ус-ларга кы-таларың (юмедиң каастаа-лар) чүгө кал саңык, кол көзөңиле салга далаа тур-ган дээр шөүлөң кылдыл көр-дөөрүң бар чылаа бо мергөжөнүң чыжымы билер ус-дөөрүңүң көзөңиле дил-ден тыпайн кайчым тыварыл, оларга делтирине, лептир-тең алаа, каазаң, көрүсөң ийн кааа көгүртөрлө?

Шынал-лаа бир, чооккө чө-лдө ичашуу карактарың чүтүктөр, сөмгөлар, белек-түштөрүн, үнөйг аш, өңүл метала айкылаан яны-буру кылгаларың, каасталдыг чө-лдө-лаа эгелдеш бистин шевер-теринге кайчар кылдыл чө-р-лаа дээр! Ажың-биле чуга-лаагың, моол, кылдыл мастер-лерин кичал-лаа доо эвес чорлаа. Оң икжизге тыва ус-шеверлерин шүтүн кы-лаа кылгыңары, янаа-лаштан чыга кылган шылаңаларың чыга могола эвес, а Кызыл-дал бөлек үздөңүл аң бол-ла-кезегинде өгүрү сүй-бө-лө-лаа боон болаан айтма-ка, чыжык ол бемин уттуу-дугуң барга бо улум кемчел-дөөсү катан болармың национ-ал чорударың айт-мын алаар-дыр.

Ол мичам база бир чүтүл-дө кеер чүтү — Наадымны кемээр азы эвелемамы. Ол чыл санылга эс-көрчүл, чарын турбай, чан-Чүлүм ЧАП, СЭКП Тыва обкомунуң культура болган чогаалык организастаалар сектору-нун эргелдешти.

ЧАРЛАДАР БИРОЗУ

ИЮНЬ 20 БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН 6.30 120 минут. 8.35 Молда-влянын хөгжүмүң аас чогаал-дын концерт. 9.15 Бут бөмбүү. Делегей маргылаан, Австрия биле АКШ-тын ши-линек коммандлары. 10.15 «Дайы». Уран-чечен фильм. 3-ку сериясы. 11.30 Урутларга ламчыдала. 12.30—13.10 «Ук-16.30 чыга». 17.00 Бут бөмбүү. Делегей маргылаан. Италия биле Чехословакиянын ши-линек коммандлары. 19.15 Крис Кельмиң ырлар. 19.30 «Кижэ-хоолуу» видеофильм. 20.45 «Дайы». Уран-чечен фильм. 4-ку сериясы. 22.00 чыга. 22.30 Коллаж. 22.35 Чүтүлө айткы: култур-гөңүлүрү. 23.05 «Мюзиклер, мюзиклер». 23.35—23.50 Ме-дээлер.

ИПИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН 8.00 Эртеңги гимнастика. 18.15 П. И. Чайковский атың 9-ку делегей конкурту-нда. 20.00—20.15 «Тамчыктың улунар, чаштар». 20.15 — 01.45 Россиянын партия конференция-зында.

ӨӨРЕДИЛГЕЖЕ ЧАЛАП ТУР

Тывага республиканың керекселерин иштелдирген ийелдиң Новосибирский со-вет кооператив садыг инсти-тутуңа чүрүм бузгар тус-кай соругалык болган кон-курстан дашкаар өөренип ки-релерин чылааның болган оларын документтерин ла-разында мергешилерге ху-дун аларын чарлап тур.

Тускай соругалык болган конкурстан дашкаар чылаа-ла өөренирлерин докумен-терин Тывага республиканың керекселерин иштелдирген каа кичини хууну аң тур-дар. Алар: Кызыл хоорай, Шеткинни болган Кравченко кулмузу, бажы 31, телефон: 2-27-24.

Билеттерин театрын, филар-монияның кассаларында са-лып турар, телефоннар: 2-35-19, 2-25-49.

667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100. Редактор В. Ф. ЧАДАМБА. ТЕЛЕФОННАРЫ: редактор — 3-43-34; оралдычылары — 3-39-91; 3-34-17; 3-34-26; харысалгалыг секретарь — 3-34-92; оралдычылары — 3-45-93. Киялестер: пар-тийий амыдылар — 3-38-82; 3-36-25; адеология — 3-34-57; совет тургузат — 3-34-98; 3-41-23; чөлдөр — 3-34-49; 3-36-73; 3-41-18; культура — 3-39-15; информация — 3-37-11; чага илдиз — 3-39-03; 3-34-39; отуга — 3-34-83; корректорлар — 3-37-11; тьдуркчулар — 2-27-41; солун келбей бар-гайла — 2-32-75; бухгалтеря — 3-43-41.

Чүлүм ЧАП, СЭКП Тыва обкомунуң культура болган чогаалык организастаалар сектору-нун эргелдешти.

Чылаа 300 катан үпер Хемчөлө 2 парлата амазы Тиражы 28000 экз. Чыгыс № 435. ТС — 00682.

Индекс 54241 Тыва АССР-нин Ном үндүрер чер, полиграфия болган ном салдыкың тереттериниң талаа-биле курган комитетиниң типография. Кызыл, Шеткинни болган Кравченко кулмузу бажы № 1. Чыгыс № 435. ТС — 00682.